

सक्षम बालकांपेक्षा जी बालके शारीरिकदृष्ट्या, मानसिकदृष्ट्या, बौद्धिकदृष्ट्या, भावनिकदृष्ट्या आणि सामाजिकदृष्ट्या वेगळी असतात व ज्या बालकांना विशिष्ट सेवांची गरज असते, विशेष निवासी व्यवस्था लागतात व शालेय शिक्षणाच्या नेहमीच्या पद्धतीमध्ये बदल करावे लागतात अशा बालकांसाठी “विशेष गरजांनुसार शिक्षण” असते. (Special Needs Education) उदा. शारीरिक अक्षमता म्हणजेच पायाच्या अक्षमता असणाऱ्या व्यक्तींसाठी म्हणून जिऱ्याच्या जोडीने उतार असायला हवेत किंवा अध्ययन अक्षम बालकांसाठी अभ्यासाची मनोनकाशा तयार करणे, अभ्यास कौशल्य पद्धती अशी तंत्रे गरजेची आहेत.

शिक्षण क्षेत्रामध्ये “विशेष गरजा” अशी संज्ञा ज्या विद्यार्थ्यांसाठी वापरली जाते तेव्हा त्यांच्यासाठी “वैयक्तिक शिक्षण नियोजन” (Individual Education Plan - IEP) तयार केले जाते. त्यालाच “वैयक्तिक कार्यक्रम नियोजन” (Individual Programme Plan) असे संबोधले जाते.

इंडिव्हिज्युअल विथ डिसअॅबिलिटी एज्युकेशन अॅक्ट (IDEA) या अमेरिकन संस्थेनुसार अक्षम विद्यार्थ्यांना पुढील शिक्षण, रोजगार आणि स्वावलंबी जीवनमान यासाठी तयार करायला हवे. युनायटेड नेशन्स यांनी सांगितल्यानुसार आज जगात सद्यस्थितीत १ अब्ज लोक अक्षम आहेत. विविध घटकांमुळे ही संख्या वाढत चालली आहे.

आता जागतिक आरोग्य संस्थेने (WHO) काही संज्ञांचे वर्णन व अर्थ दिला आहे तो समजून घेऊ.

दोषस्थिती (Impairment)

It is defined as any loss or abnormality of psychological, physiological or anatomical structure or function.

दोषस्थिती म्हणजेच मानसिक शारीरिक किंवा शरीरकार्य करण्यासाठी लागणाऱ्या रचनेमध्ये दोष निर्माण होणे किंवा तो भाग अनुपस्थित असणे.

उदा.: दृष्टी नसणे, ऐकू न येणे.

अक्षम स्थिती (Disability)

Disability develops as a consequence of impairment. It is also the inability to carry out certain activities, which are considered as normal for a particular age or sex.

अक्षम स्थिती हा दोषस्थितीचा पुढचा परिणाम असतो. अक्षमता म्हणजेच काही कारणांमुळे ठराविक कृती, कार्य करता येण्यास असमर्थ असणे आणि बरेचदा ही स्थिती कोणत्याही वयाला किंवा स्त्री - पुरुष कोणामध्येही येऊ शकते.

उदा.: पाय नसण्यामुळे किंवा पायातील दोषामुळे एखादी व्यक्ती चालण्यास असमर्थ असते.

माहिती केंद्र

१९९२ मध्ये युनायटेड नेशन्सच्या सर्वसाधारण सभेत ३ डिसेंबर हा दिवस आंतरराष्ट्रीय ‘अक्षम व्यक्तिदिन’ म्हणून (Day of Persons with Disabilities) जाहीर केला. विशेष गरजा असणाऱ्या व्यक्तींबद्दल जनजागृती करणे, त्यांना समजून घेणे व त्यांना स्वीकारणे हा यामागचा प्रमुख हेतू होता. अक्षम व्यक्तिदिन जाहिर झाल्यामुळे विशेष गरजा असणाऱ्या व्यक्तींना त्यांची मते व्यक्त करण्यास प्रोत्साहन देणे आणि त्यांच्या भोवतालच्या परिस्थितीत सुधारणा घडवण्यास चालना मिळणे हे घडेल हाही हेतू होता.

अपंग स्थिती (Handicap)

It develops as a consequence of the disability. It is defined as a disadvantage for a given individual resulting from an impairment or a disability, that limits and prevents the fulfilment of a role which is normal for that individual, depending on age, sex, social and cultural factors.

अपंग स्थिती ही अक्षम स्थितिचाच पुढचा परिणाम असते. एखाद्या अपंग व्यक्तीची व्याख्या करताना असे म्हटले जाते की अपंग स्थिती ही त्या व्यक्तिबाबत दोषस्थिती किंवा अक्षम स्थितीतून उद्भवली आहे, जी स्थिती त्या व्यक्तिला तिच्या वय, लिंग, सामाजिक व सांस्कृतिक घटकांनुसार सामान्य वर्तन व त्याची भूमिका बजावण्यावर मर्यादा घालते.

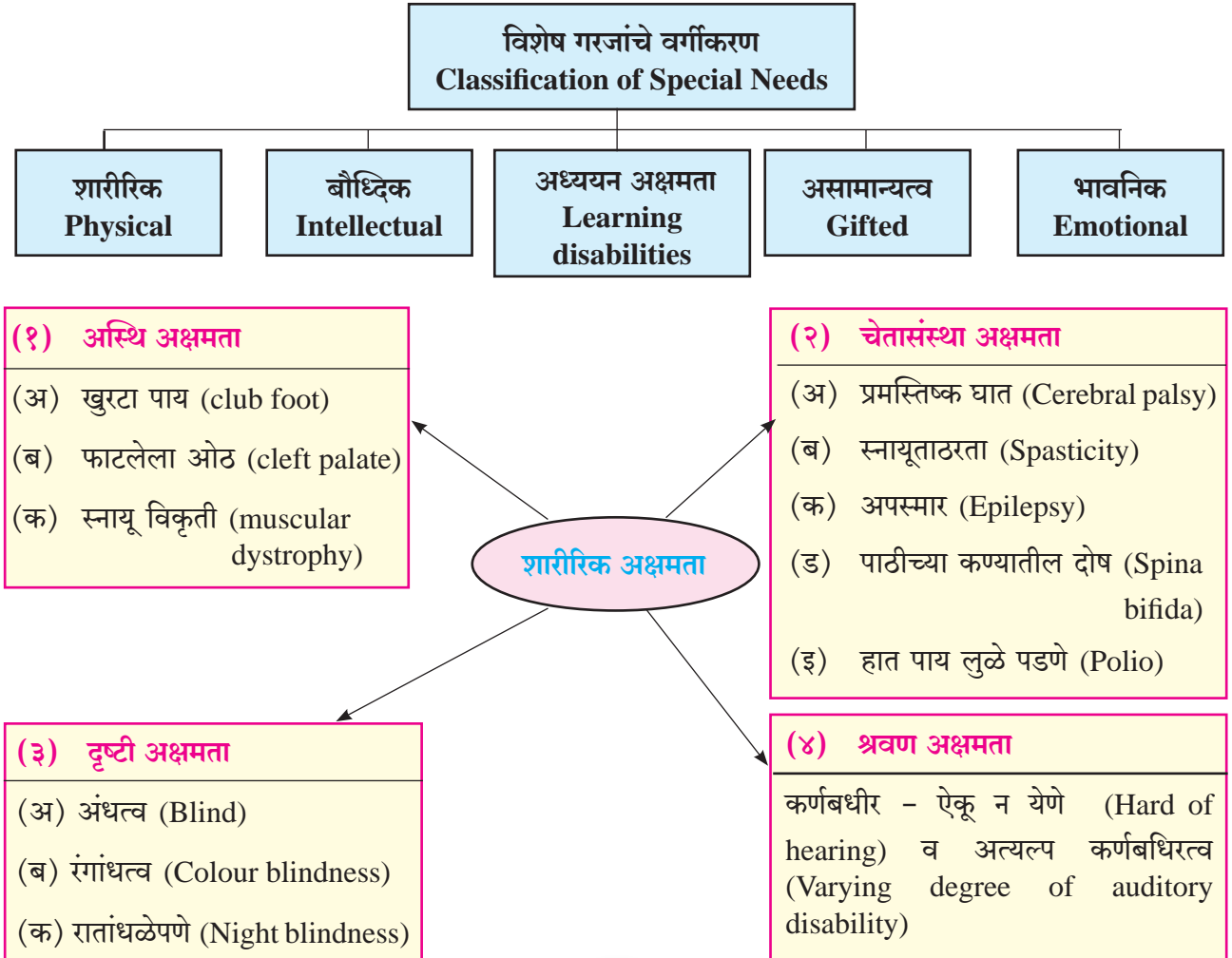
शारीरिक अक्षमता :

ज्या व्यक्तींना पंचेंद्रिय सोडून इतर शारीरिक मर्यादा आहेत किंवा आरोग्य समस्या आहेत ज्या समस्यांमुळे बालकांच्या शालेय उपस्थितीमध्ये किंवा अध्ययनामध्ये विशेष सेवांचा अंतर्भाव करावा लागेल, प्रशिक्षणाची गरज पडेल, विशिष्ट साधने, साहित्य लागेल किंवा सुविधा पुरवाव्या लागतील अशा व्यक्तींना शारीरिक अक्षमता असणाऱ्या व्यक्ति म्हणतात.

(१) अस्थि अक्षमता (Orthopaedic disability)

अ. खुरटा पाय (Club Foot)

मांडीचे हाड खुब्यात ज्या ठिकाणी पक्के बसलेले असते (ball and socket between the femoral head and acetabulum) त्या ठिकाणी व्यत्यय येऊन पायाच्या उंचीत फरक असणे म्हणजे खुरटा पाय. हा परिणाम जास्त करून स्त्रीयांपेक्षा पुरुषांमध्ये आढळतो, परंतु ही अनुवंशिक जनुकीय रचना नाही.

ब. फाटलेला ओठ (Cleft Palate)

जन्मतःच जबड्याच्या भागात आढळणारा दोष आहे. नाकाच्या तळापर्यंत वरचा ओठ फाटल्यासारखा असतो. गर्भ गर्भाशयात असताना ६ ते ८ आठवड्यांच्या दरम्यान जबड्याचा वरचा भाग तयार होत असतो तेव्हा ओठाचा भाग जुळून येत नाही या न जुळलेल्या भागालाच 'फाटलेला' किंवा 'क्लेफ्ट' (Cleft) असे म्हणतात.

क. स्नायू विकृती (Muscular Dystrophy)

स्नायूतंतूंचा न्हास झाल्यामुळे स्नायूविकृती निर्माण होते. स्नायूविकृतीमध्ये स्नायू उती बारीक व अशक्त होणे ही स्थिती प्रामुख्याने दिसते.

वैशिष्ट्ये

- स्नायूविकृतीचा बौद्धिक कार्यावर कोणताही परिणाम होत नाही.
- पालक, भावंडे, शिक्षक आणि समवयस्क हे सर्व बालकाच्या स्नायूविकृतीला कोणत्या प्रकारे प्रतिक्रिया देतात यावर अशा व्यक्तित्वे सामाजिक आणि अंतर्गत संबंध कसे असतील हे अवलंबून असते.
- शारीरिक अक्षमता म्हणजे लज्जास्पद गोष्ट आहे असे समजून ते लपवण्यामध्येच शारीरिक अक्षम व्यक्तीची उर्जा खर्च होते. संशोधनातून असे सिध्द झाले आहे की शारीरिक अक्षम बालकांचा मौखिक बुध्दयांक सरासरीपेक्षा कमी असतो.
- पालक व इतर कुटुंब सदस्य बालकांच्या शारीरिक अक्षमतेबद्दल एकमेकांना दोष देऊ शकतात, त्या बालकाला नाकारू शकतात किंवा बालकाला अतिसंरक्षण देण्याची शक्यता असते.
- शारीरिक अक्षमतेचे योग्य व्यवस्थापन करणे व योग्य ठिकाणी बालकांना मदत देणे यातून बालकांना त्यांची अक्षमता स्वीकारायला व सुसमायोजित आयुष्य जगण्यास शिकवले जाते.

(२) चेतासंस्थाअक्षमता(Neurological Disability)

चेतासंस्था अक्षमता निर्माण होण्यामध्ये मध्यवर्ती मज्जासंस्थेला अपाय होणे किंवा न्हास होणे ही सर्वसामान्य

कारणे असतात. मध्यवर्ती मज्जासंस्थेमध्ये मेंदू व कणा हे दोन अवयव समाविष्ट असतात. अपाय होणे म्हणजेच बालकांच्या संवेदना नाहीशा होतात. हालचालींवर नियंत्रण ठेवण्याची क्षमता नाहीशी होते आणि एखाद्या अवयवाची हालचाल किंवा जाणीव होणे याबाबत अक्षमता येते.

अ. प्रमस्तिष्क घात (Cerebral Palsy)

मेंदूला अपाय झाल्याकारणाने व्यक्तीच्या कारक क्रियांमध्ये अडथळा निर्माण होणे किंवा कार्यात बिघाड होणे म्हणजे प्रमस्तिष्क घात होय. प्रमस्तिष्क घात हा जन्मतःच असणारा किंवा वाढत जाणारा असा कोणताही रोग नाही. उलट अयोग्य उपचारांमुळे या स्थितीमधील गुंतागुंत वाढत जाऊ शकते.

दृष्टीकोन

- बंधने कमी असणाऱ्या वर्गांमध्ये प्रमस्तिष्क घात असणाऱ्या बालकांना फायदा होतो.
- प्रमस्तिष्क घात असणाऱ्या बालकांसाठी त्यांचे समावेशन होऊ शकेल अशी रचना वर्गात असावी.
- विशेष शिक्षणतज्ञ, व्यावसायिक प्रशिक्षित व्यक्ती, उपचारतज्ञ आणि समुपदेशक यांचा गट शाळेमध्ये उपस्थित असायला हवा.

ब. स्नायूताठरता (Spasticity)

स्नायूताठरता या स्थितीमध्ये सातत्याने स्नायू आखडतात. स्नायू आखडले गेल्यामुळे स्नायूंना कडकपणा किंवा घट्टपणा येतो आणि नेहमीच्या हालचालींमध्ये अडथळा निर्माण होतो, बोलण्यावर परिणाम होतो आणि चालण्याची ढब बदलते.

दृष्टीकोन

- स्नायूताठरतेची लक्षणे कमी करण्याचे प्रयत्न करणे.
- स्नायू आखडल्यामुळे होणाऱ्या वेदना व वेदनांची वारंवारिता कमी करणे.
- चालण्यामध्ये सुधारणा करणे, आरोग्यपूर्ण स्वच्छता राखणे, दैनंदिन जीवन जगण्याच्या कृतींची काळजी घेणे.

- वस्तूपर्यंत पोचणे, वस्तू उचलणे, वस्तू एका जागेवरून उचलणे व दुसऱ्या जागेवर ठेवणे यांसारख्या ऐच्छिक कारक क्रियांमध्ये सुधारणा करणे.

क. अपस्मार (Epilepsy)

अपस्मार हा मेंदूचा विकार आहे. मेंदूतील चेतापेशींच्या कार्यात अडथळा येण्याने झटका (Seizure) येतो. अपस्मार अनुवंशिक विकार असू शकतो किंवा मेंदूवर आघात होणे, स्ट्रोक यामुळे मेंदूला इजा पोचणे यांमुळेही अपस्मार हा विकार जडू शकतो.

दृष्टीकोन

- अपस्माराचा झटका एखाद्या बालकाला आल्यास शांत राहून बालकाला आरामदायक स्थितीत ठेवावे.
- झटका येऊन गेल्यावर त्या बालकाला झोपण्यास परवानगी द्यावी.
- बालकाच्या पालकांना झटका आल्याची माहिती द्यावी.

ड. स्पायना बिफिडा (Spina bifida)

स्पायना बिफिडा जन्माच्या वेळी दिसून येणारी विकृती आहे. प्रसूतीपूर्व काळात पाठीचा कणा नीट विकसित न झाल्यामुळे ही विकृती निर्माण होते. यामुळे निर्माण होणारे व्यंग डोक्यापासून पाठीच्या कण्याच्या

शेवटच्या टोकापर्यंत कोठेही असू शकते. मूत्राशयावर नियंत्रण ठेवणाऱ्या कण्यातील शिरा नीट विकसित न झाल्याने बालकांना मूत्राशयात मूत्र धरून साठून ठेवणे व नंतर उत्सर्जन प्रक्रियेने रिकामे करणे यामध्ये अडथळा येतो.

इ. हात - पाय लुळे होणे (Polio)

५ वर्षांच्या आतील बालकांच्या शरीरावर परिणाम करणारा विषाणूजन्य रोग आहे. पोलिओचा विषाणू पाठीचा कणा / मेंदू येथील चेताऊतींवर विपरित परिणाम करतो त्यामुळे पांगळेपणा (Crippling) येतो. हा विषाणू जास्त करून दूषित पाण्यातून पसरतो. पोलिओ बरा करण्यासाठी उपचार किंवा औषधे नाहीत परंतु होऊ नये यासाठी बचावात्मक उपाय म्हणून त्याचे डोस लसीकरण वेळापत्रकाप्रमाणे द्यायचे असतात. २०१४ साली भारत पोलिओमुक्त झाल्याची घोषणा जागतिक आरोग्य संघटनेने केली आहे.

दृष्टीकोन

- निदान लवकरात लवकर झाले पाहिजे.
- संपूर्ण विश्रांती, वेदना नियंत्रित करणे आणि पोषक आहार ही आधारात्मक उपाययोजना करणे.
- स्नायू नष्ट होण्यामुळे दिसून येणारी दीर्घकालिन लक्षणे शारीरिक उपचारांनी कमी करणे.

(३) दृष्टी अक्षमता (Visual Disability)

चित्र १०.१ दृष्टी दोष

अ. अंधत्व (Blind)

संपूर्ण दृष्टी जाणे. अगदी कमी दृष्टी असणे.

दृष्टीकोन

- दृष्टीदोष असणाऱ्या बालकांना दृष्टी असणारी बालके अभ्यासात मदत करू शकतात.
- आंतरवैयक्तिक आंतरक्रिया करण्यासाठी समावेशन करावे.
- नियमित समुपदेशन
- ब्रेल लिपी वाचनाचे प्रशिक्षण देणे किंवा टेप्स, रेकॉर्डिंग ऐकवून शिकवणे.

ब. रंगांधत्व (Colour Blindness)

अनुवंशिकतेने प्राप्त होणारी स्थिती आहे. काही ठराविक रंगांमध्ये फरक करता न येणे किंवा ती क्षमता कमी असणे अशी स्थिती रंगांधत्वामध्ये असते. रंगांधत्वालाच दुसरे नाव रंग दृष्टी अभाव (Colour vision deficiency) असे आहे. स्त्रियांपेक्षा पुरुषांमध्ये रंगांधत्व जास्त आढळते.

क. रातांधळेपणा (Night blindness)

रातांधळेपणाला 'नायटलोपिया' असेही म्हणतात. मंद प्रकाशात किंवा रात्री दिसण्याची अक्षमता म्हणजेच रातांधळेपणा होय.

दृष्टीकोन

- जीवनसत्त्व 'अ' युक्त आहार देणे.

(४) श्रवण अक्षमता (Auditory disability)

श्रवणाचे संवेदन, संप्रेषण आणि भाषेचा उपयोग या दोन्हीचा अभेद्य भाग असते. श्रवण संवेदनामुळे व्यक्ति माहिती ऐकू शकते आणि त्याला प्रत्युत्तर करू शकते.

ठराविक तीव्रतेचा किंवा त्यापेक्षा वरचा आवाज ज्या बालकांना ऐकू येत नाही त्या बालकांमध्ये श्रवणदोष आहे असे मानले जाते. श्रवणसंवेदन डेसिबल (dB) या एककाने मोजतात.

श्रवणदोषाच्या ५ श्रेणी आहेत. कमीत कमी (अत्यल्प), सौम्य, मध्यम, तीव्र, आणि पूर्णतः दोष.

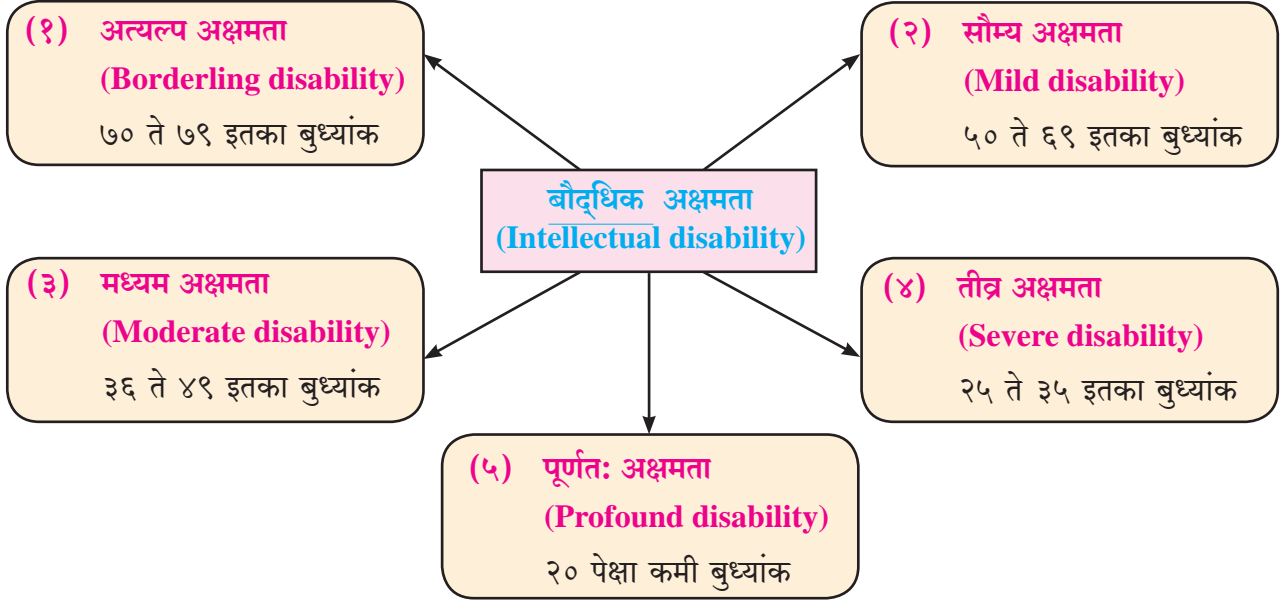
दृष्टीकोन

- श्रवणयंत्र (hearing aid) वापरणे.
- वर्गामध्ये श्रवणदोष असणाऱ्या बालकांना पुढच्या बाकावर बसवणे.
- ओष्ठ वाचन करायला शिकवणे (lip reading)
- नियमित समुपदेशन

चित्र १०.२ श्रवणदोष

बौद्धिक अक्षमता (Intellectual disability)

जन्माच्या वेळी किंवा अर्भकावस्थेत लक्षणीयरीत्या बौद्धिक कार्यात सरासरीपेक्षा कमी पातळी आढळते तेव्हा त्याला बौद्धिक अक्षमता असे संबोधले जाते. बौद्धिक अक्षमतेमुळे नेहमीच्या क्रिया / कृती किंवा दैनंदिन जीवनातील क्रिया / कृती करण्यामध्ये मर्यादा येतात.

वेश्लर (१९५८) यांच्या मते बुद्धीमत्ता ही व्यक्तिची सर्वसामान्य व जागतिक पातळीवरची क्षमता आहे. या क्षमतेच्या आधारे व्यक्ति सहेतूक कृती / क्रिया करते, तर्कसुसंगत विचार करते आणि वातावरणाबरोबर परिणामकारकपणे समायोजित होते / आंतरक्रिया करते.

$$IQ = \frac{MA}{CA} \times 100$$

$$\text{बुद्ध्यांक} = \frac{\text{मानसिक वय}}{\text{शारीरिक वय}} \times 100$$

Key

IQ – Intelligence Quotient – बुद्ध्यांक

MA – Mental Age – मानसिक वय

CA – Chronological Age – शारीरिक वय

अध्ययन अक्षमता (Learning disability)

इंडिव्हिज्युअल विथ डिसऑबिलिटीज् एज्युकेशन अँक्ट (IDEA) १९९० नुसार अध्ययन अक्षमता ही अशी मानसिक विकृती आहे ज्यामध्ये एक किंवा त्यापेक्षा जास्त मानसिक प्रक्रिया समाविष्ट आहेत. या मानसिक प्रक्रिया म्हणजेच मौखिक किंवा लेखी भाषा वापर किंवा त्याचे आकलन कमी पडते त्यामुळे श्रवण, विचार, बोलणे, वाचणे, लिहिणे, स्पेलिंग करणे किंवा गणिती आकडेमोड करणे या क्षमतांच्या अविष्कारात अक्षमता दिसते.

एकूण चार प्रकारच्या अध्ययन अक्षमता दिसून येतात.

१. वाचन अक्षमता (Dyslexia)

योग्य सूचना मिळून, पुरेशी बुद्धीमत्ता असूनही आणि सामाजिक सांस्कृतिक संधी मिळूनही वाचायला शिकण्यामध्ये अडथळे येतात तीच वाचन अक्षमता आहे.

वैशिष्ट्ये

- ज्या उताऱ्याचे वाचन करतात त्याचे आकलन होणे कठिण जाते.
- दिशेचे भान नसते. उदा. डावी, उजवी यामध्ये गोंधळ होतो.
- शब्दातील अक्षरांचा क्रम आठवता येत नाही.

- आकृती आणि पृष्ठभाग यातील भेद समजत नाही.
- अतिक्रियाशील, लहरी, चित्त विचलीत होणारे आणि अल्प अवधान कक्षा असणारी बालके असतात.

दृष्टीकोन

- अत्यंत सखोलतेने हस्तक्षेपाची (Intervention) गरज असते.
- मित्र - प्रणाली, समयस्कांकडून शिकणे सोपे जाते.
- विशिष्ट शैक्षणिक साधनांचा वापर आवश्यक - स्पेल चेक लेखन सुधारण्यासाठी
- विद्यार्थी व पालक यांना समुपदेशन करणे.

२. लेखन अक्षमता (Dysgraphia)

लेखन हे संप्रेषणातील अत्यंत महत्त्वाचे साधन आहे. परंतु लेखन सर्वात शेवटी शिकले जाते. लेखी प्रगटीकरणातील अक्षमता म्हणजेच लेखन अक्षमता होय.

वैशिष्ट्ये

- काही अक्षरे / अंक लिहायचे लक्षात रहात नाही.
- इंग्रजीमध्ये मोठी अक्षरे (Capital) व लहान अक्षरे (Lower case) यातील फरक करता येत नाही.
- खोडणे किंवा एकावर एक लिहिण्याची सवय असते.
- लिहिताना रेघेचा पाया कायम ठेवणे जमत नाही. शब्द लिहिताना एकाच अक्षराची पुनरावृत्ती केली जाते.

दृष्टीकोन

- सखोल हस्तक्षेप आवश्यक
- बालकाचे मूल्यमापन तोंडी घ्यावे.
- पालक, शिक्षक यांना समुपदेशन करावे.

३. गणन अक्षमता (Dyscalculia)

मेंदूच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रातील पेशींचा न्हास झाल्याने प्रामुख्याने गणन अक्षमता दिसते. गणन अक्षमता हा विकार रचनेतील आहे आणि अनुवंशिकही आहे.

वैशिष्ट्ये

- श्रवणक्षमतेचा अभाव
- गणिती संकल्पनांचा अर्थ लावणे अवघड
- मन एकाग्र करणे अवघड जाते कारण एका जागी लक्ष केंद्रित करण्यामध्ये अडथळे असतात.
- संवेदनात चुका होतात.
- डावे - उजवे यात गोंधळ होतो.

उदा.

$\begin{array}{r} 26 \\ + 4 \\ \hline 30 \end{array}$	$\begin{array}{r} 26 \\ + 4 \\ \hline 210 \end{array}$
---	--

दृष्टीकोन

- गणितासाठी अधिक तयारी करून घ्यायला हवी.
- समोरा - समोर एकट्या विद्यार्थ्यांबरोबर किंवा एक शिक्षक आणि अक्षम विद्यार्थी असे अध्यापन हवे.
- विद्यार्थ्यांवरील ताण कमी करण्यासाठी बोर्ड पातळीवरील परीक्षेत गणित विषयात सूट मिळवणे.
- पालक, शिक्षक व विद्यार्थ्यांना समुपदेशन करणे.

४. कारक अक्षमता (Dyspraxia)

ज्या कारक कृती व हालचालींसाठी समन्वयाची आवश्यकता असते अशा हालचालींवर नियंत्रण ठेवणारा मेंदूतील भाग अविकसित राहणे आणि त्यामुळे हालचालीही डौलदार नसणे हे कारक अक्षमता या विकारात दिसते. पालक निरोगी असेल तरीही ही समस्या आढळते. कारक अक्षमता ही चेतासंस्थेचा विकार आहे.

वैशिष्ट्ये

- बालकांना नेहमी भाषेच्या समस्या असतात.
- विचार व संवेदन यांची सांगड घालणे अवघड जाते.
- शरीराचा तोल आणि ठेवण यात ताळमेळ नसतो त्यामुळे हालचालीत डौल नसतो.
- हस्त - नेत्र असमन्वय असतो.

दृष्टीकोन

- व्यवसाय उपचारपद्धती (Occupational therapy) याचा उपयोग शाळा व घर दोन्ही ठिकाणी दैनंदिन कार्यात होतो.
- संवाद / संप्रेषण परिणामकारक होण्यासाठी बोलणे व भाषा यासाठी उपचारपद्धतीचा अवलंब
- संवेदी - कारक, प्रशिक्षण, बालकांची भाषा सुधारणे, डोळ्यांच्या हालचाली व श्रवणकौशल्य सुधारणे.
- पालक व बालक यांना समुपदेशन करणे.

असामान्यत्व (Gifted)

बौद्धिक, सर्जनशील काम, नेतृत्व गुण कलांमध्ये पारंगत विशिष्ट शिक्षण क्षेत्राची क्षमता असणे आणि शिक्षणातील नेहमीच्या सुविधांपेक्षा वेगळ्या सुविधांची व सेवांची गरज भासणे म्हणजेच असलेल्या क्षमतांना खतपाणी मिळेल अशी सर्व बालके असामान्यत्व या वर्गात येतात.

वैशिष्ट्ये

- असामान्य बालके खूप वाचन करतात. झपाट्याने वाचतात, सखोल वाचतात आणि त्यांच्याकडे खूप शब्दसंपत्ती असते.
- खूप लवकरच्या वयात ते स्वतंत्रपणे काम करू शकतात आणि कामावर जास्त वेळ लक्ष केंद्रित करू शकतात.

- त्यांच्याकडे कामासाठी प्रचंड उर्जा असते. खूपदा त्याचे निदान अतिक्रियाशील असे चुकीचे होऊ शकते.
- ही बालके समवयस्क गटापेक्षा त्यांच्यापेक्षा मोठी बालके किंवा प्रौढ यांच्या सहवासाला प्राधान्य देतात.
- अध्ययनामध्ये खूप प्रेरणा असते, नविन मार्ग शोधतात आणि वापरून बघतात.
- कोणतेही काम आणि समस्या अतिशय सुसंघटीत पद्धतीने ध्येय प्रेरणेने व अत्यंत कार्यक्षमतेने पार पाडतात.
- बौद्धिक कामात कायम रस दाखवतात.
- एखादे कारण व त्याचा परिणाम हा सहसंबंध लगेच जाणतात.
- सौंदर्य आणि सुंदर कलाकृती याबाबत संवेदनशील असतात.
- लवचिक, ओघवते आणि स्वतःचे विचार मांडू शकणारे असतात.

भावनिक विकार (Emotionally disturbed)

यासाठी भावनिक दोषस्थिती हा शब्दही वापरतात. भावनिक विकार या संज्ञेमध्ये अनेक मानसिक व भावनिक आरोग्य समस्या समाविष्ट होतात. चिंता विकार, खाण्याचे विकार हाही त्याचाच भाग आहे.

वैशिष्ट्ये

- अस्वस्थ
- भीती
- चलबिचल
- श्वासाची गती जास्त असणे
- झोपेच्या समस्या

दृष्टीकोन

- समुपदेशन
- कॉगनीटीव्ह बिहेवियर थेरपी (CBT)

विकासावर व्यापक परिणाम करणारी विसंगती (पव्हॅसिव्ह डेव्हलपमेंट डिसऑर्डर PDD) हा विसंगतीचा एक संच / गट आहे. या विसंगती बाल्यावस्थेत आढळतात. यांमध्ये विविध क्षेत्रांचे गंभीर दोष दिसून येतात.

स्वमग्नता (Autism)

स्वमग्न बालकांना संवाद साधणे जमत नाही हाच मोठा दोष असतो, सामाजिक आंतरक्रियांमधील कौशल्य व देवाण - घेवाण अवघड असते, त्यांच्यामध्ये वर्तनाचा ठराविक व साचेबंद नमुना दिसतो, त्यांच्या आवडी व कृतीसुद्धा ठराविकच असतात.

वैशिष्ट्ये

- सभोवतालच्या लोकांच्या डोळाला डोळा देऊ शकत नाहीत.
- कृतींची पुनरावृत्ती करतात. शब्दांचा उच्चार, मागे - पुढे डोलत राहणे, हाताची बोटे वर खाली करणे, हात दंडापासून गोल फिरवणे.
- लोकांचे बोलणे ऐकत नाहीत.
- रोबोटसारखे खर्जातल्या आवाजात बोलतात किंवा गाणे गायल्यासारखे बोलतात.
- दैनंदिन दिनक्रमात बदल झाल्यास स्वीकारत नाहीत.
- आवाज, स्पर्श आणि वास याबाबत अतिसंवेदनशील असतात.

दृष्टीकोन

- लवकरच्या वयातील हस्तक्षेप यांमुळे बालकाच्या विकासात लक्षणीय प्रगती दिसते.

दर्पण

विशेष गरजांची सर्व क्षेत्रे अभ्यासल्यावर तुम्ही स्वतःला प्रश्न विचारा - शिक्षणाचे प्राथमिक ध्येय काय आहे किंवा कोणते असावे? तुम्ही तुमचे मत लिहून ठेवा व प्रत्येकवेळी अभ्यासलेल्या प्रकरणांचे पुनःपुन्हा वाचन करा.

चित्र १०.३ सर्वसमावेशन

बालकांबरोबर काम करणारे खूपसे व्यावसायिक विशेष गरजा असणाऱ्या सर्व बालकांना मुख्य प्रवाहात आणणे, त्यांना एकात्मिक करणे आणि त्यांचे समावेशन करणे यावर भर देण्यास सांगतात.

सर्वसमावेशन म्हणजे काय? (What is Inclusion?)

बुई, क्वर्क, अल्माझॉन आणि व्हॅलेंटी (२०१०) यांनी सांगितले आहे, जेव्हा कोणत्याही क्षेत्रातील अक्षम विद्यार्थी सुयोग्य वयानुसार सर्वसामान्य शिक्षणप्रवाहानुसार त्या त्या वर्गात घातले जातील आणि त्यांच्या वर्गातील इतर बालकांप्रमाणेच उच्च दर्जाचे अध्यापन, हस्तक्षेप - मध्यस्थी (Intervention) आणि आधार त्यांना मिळेल व अभ्यासक्रमातील यश प्राप्त होईल अशा सर्वांचा समावेशनात सहभाग असतो.

थोडक्यात

- समावेशन ही संधी नसून हक्क आहे.
- समावेशन म्हणजेच असलेल्या वर्गातच सोयीसुविधा उपलब्ध करून देणे. गटाबाहेर ठेवून कोणत्याही सुविधा नकोत.
- समावेशन म्हणजे इतरांकडून स्वीकृती मिळणे व आपलेपणा वाटणे.

- सामाजिक गटाचा क्रियाशील सदस्य असण्याचा हक्क असणे म्हणजे समावेशन
- समावेशनामध्ये प्रत्येकाची व्यक्तिविशिष्टता लक्षात घेतली जाते. उदा. बालकाची सर्व दुर्बलता आणि बलस्थाने.

- त्यांच्यासाठी सर्वेकष, सर्वसमावेशक नियोजन केले जाते त्याचा उपयोग बालकांमध्ये वैकासिक बदलासाठी आणि सामाजिक वर्तन बदलासाठी होतो.

१९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये अक्षम बालकांचा शिक्षणात समावेश करण्याच्या मुद्यावर लक्ष केंद्रित केले आहे.

१९९५ मध्ये सुधारित कलमानुसार प्रत्येक बालकाला वय वर्ष १८ पर्यंत मोफत शिक्षण व सुयोग्य वातावरणातील शिक्षण मिळावे असे विधान लिहिले गेले.

२०१६ मधील राईट्स ऑफ पर्सन्स विथ डिसअॅबिलिटी बील याने १९९५ च्या कायद्यात पर्यायी जागा घेतली त्या बीलानुसार योग्य सरकार या गोष्टीला जबाबदार राहिल की ते अक्षम व्यक्तिसाठी योग्य त्या उपचारांनी खात्री देतील ज्यामुळे अक्षम व्यक्तिमुद्धा इतरांबरोबर समानतेने त्यांच्या हक्कांचा आनंद घेऊ शकतील.

तुम्हाला माहित आहे का?

द नॅशनल सेंटर ऑन डिसअॅबिलिटी अँड जर्नेलिझम (NCDJ) २०१८, अरिझोना स्टेट युनिव्हर्सिटी यांनी अक्षमता (डिसअॅबिलिटी) यासंबंधी वापरण्याच्या संज्ञांसाठी मार्गदर्शनपर सूचना दिल्या आहेत. त्यामुळे कोणत्याही मानहानीकारक शब्दांचा वापर न करता स्वीकारल्या जाणाऱ्या संज्ञा असाव्यात. उदा. मेंटल रीटार्डेशन याजागी आता इंटेलेक्च्युअली डिसेबल्ड (बौद्धिक अक्षमता) ही संज्ञा वापरली जाते.

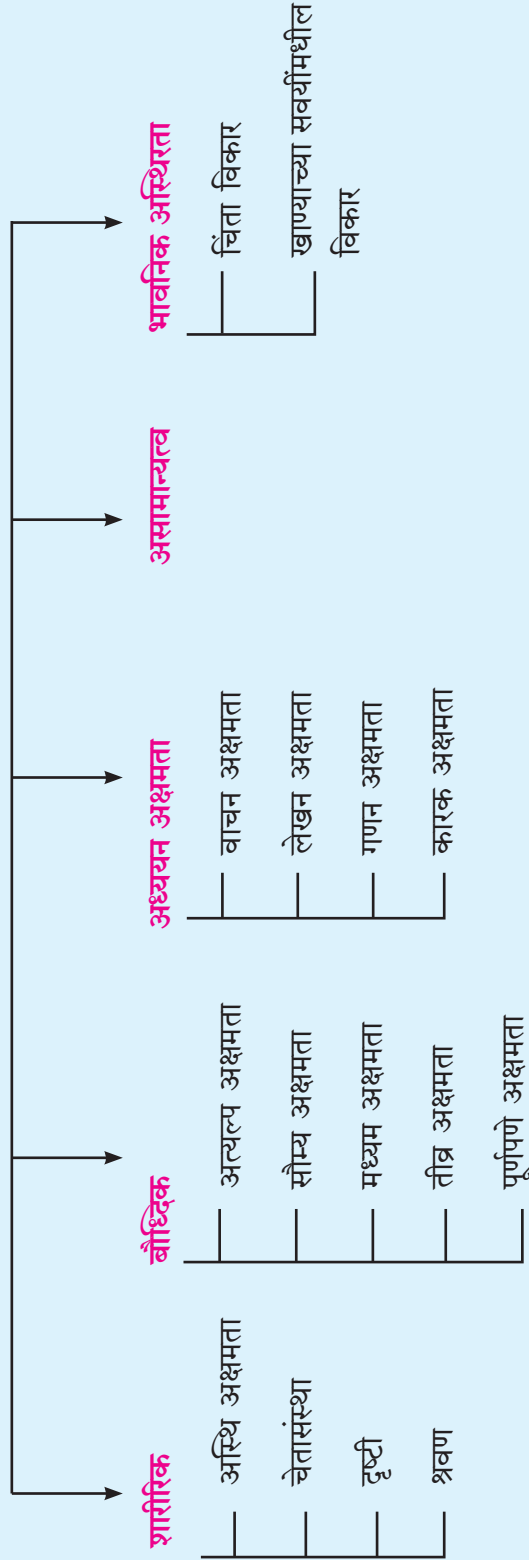
शब्दसूची Glossary

डेसिबल (Decibel) : आवाजाची तीव्रता मोजण्याचे एकक

अपस्मार (Epilepsy) : मेंदूतील अपसामान्य हालचालींमुळे येणारी फीट, म्हणून हा मध्यवर्ती मज्जासंस्थेचा विकार आहे.

चेतासंस्थेचे अपंगत्व (Neurological handicap) : मज्जासंस्थेचा विकार.

विशेष गरजांचे वर्गीकरण

प्र. १ दिलेल्या पर्यायातून सर्वात योग्य पर्याय निवडा.

- १) स्नायू ऊती बारीक होणे म्हणजे .....
 अ) स्पायना बिफिडा   ब) स्नायू विकृती
 क) स्नायूताठरता
- २) सर्वसमावेशन म्हणजेच .....
 अ) मर्यादा   ब) समानता
 क) भेदभाव
- ३) बालकांमध्ये जन्मतःच सापडणारे व्यंग .....
 हे असते.
 अ) फाटलेला ओठ
 ब) स्नायू बारीक होऊन नष्ट होणे
 क) खुरटे पाय
- ४) गणन अक्षमता म्हणजेच .....
 अ) डिसग्राफीया   ब) डिसप्रॅक्सिया
 क) डिसकॅलक्यूलिया

प्र. २ संज्ञांच्या व्याख्या लिहा.

- १) दोषस्थिती
- २) अक्षम स्थिती
- ३) अपंग स्थिती

४) वाचन अक्षमता

५) सर्वसमावेशन

६) स्वमग्नता

प्र. ३ पुढील अक्षमतांच्या प्रकारांची यादी लिहा.

- १) अस्थि अक्षमता
- २) भावनिक विकार
- ३) चेतासंस्था अक्षमता
- ४) बौद्धिक अक्षमता
- ५) श्रवण अक्षमता

प्र. ४ टीपा लिहा.

- १) सर्वसमावेशन
- २) लेखन अक्षमता व त्याची वैशिष्ट्ये
- ३) भावनिक विकार

प्र. ५ सविस्तर लिहा.

- १) दोषस्थिती, अक्षम स्थिती, अपंग स्थिती या तिन्हीचे स्पष्टीकरण उदाहरणांसहित लिहून त्यातील फरक लिहा?
- २) बौद्धिक अक्षमता याचे स्पष्टीकरण लिहा?

प्रकल्प / स्वयंअध्ययन

- सर्वसमावेशन असणाऱ्या शाळेला भेट द्या व त्यावर भेटीचा अहवाल तयार करा.
- १० वर्ष ते १३ वर्ष वयोगटातील अध्ययन अक्षम बालकाची मुलाखत घ्या. कोणत्या क्षेत्रातील अध्ययन अक्षमता आहे ते शोधून काढा व त्या बालकासाठी, त्याच्या स्थितीत बदल घडवण्यासाठी अभ्यासक्रमात बदल करण्यासाठी कोणते मार्ग अवलंबावे ते सुचवा.
- विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांची चित्रे जमवून विशेष गरजांचे वर्गीकरण दर्शवणारा तक्ता तयार करा.

